

Militair historici schrijven de geschiedenis fout

Over het grillige verloop van militaire macht

Militair historici doen alsof het Westen altijd superieur geweest is aan de rest van de wereld. Maar legers uit met name Azië waren vaak machtiger. De geschiedschrijving moet haar aandacht verleggen.

De Britse militair historicus **Jeremy Black** is een van de productiefste geschiedkundigen van deze tijd. De achterflap van zijn eerder dit jaar verschenen *Great Powers and the Quest for Hegemony. The World Order Since 1500* vermeldt trots dat hij zeventig titels op zijn naam heeft staan. Black is van 1955; zijn aantal boeken overstijgt dus al de jaren van zijn leeftijd. Onvermijdelijk doen er jaloerse grapjes over hem de ronde, zoals deze: Komen twee vakgenoten een Amerikaanse boekhandel binnen. Ze zien een hele kast met het bordje *Black History*. 'O nee, niet weer Jeremy', verzucht er één.

Black is verbonden aan de universiteit van Exeter. In 2004 trok hij de aandacht met *Rethinking Military History*, een provocerende beschouwing over zijn eigen vakgebied. Dat heeft volgens hem de verkeerde inhoud omdat militair historici geobsedeerd zijn door de vraag hoe ze moeten verklaren dat een armzalige uithoek van de wereld, West-Europa, er sinds de zestiende eeuw in is geslaagd grote delen van die wereld aan zich te onderwerpen, door de stichting van omvangrijke koloniale rijken. In de geschiedschrijving is het gebruikelijk, zo gaat Black verder, dit succes van het Westen toe te schrijven aan militaire superioriteit.

West-Europa zou zijn overwicht te danken hebben aan een complex van zestiende- en zeventiende-eeuwse innovaties op militair gebied – zowel binnen als buiten de kring van militair historici ook wel bekend als de militaire revolutie van de vroegmoderne tijd. In 1955 lanceerde Michael Roberts dit concept in een inaugurele rede als hoogleraar moderne geschiedenis aan Queen's University in Belfast. In het daaropvolgende debat mengden zich vele vooraanstaande militair historici, onder wie Black, wat heeft geleid tot vernieuwend onderzoek naar een onderdeel van de geschiedwetenschap dat anders stiefmoederlijk bedeed zou zijn gebleven. Dat deze tak van wetenschap nog steeds vooruitgang boekt, bewijst de recent verschenen voortreffelijke studie *'Deser landen krijchsvolck'. Het Staatse leger en de militaire revoluties 1588-1688* van Olaf van Nimwegen, een groot kenner van de Nederlandse vroegmoderne militaire geschiedenis.

Maar wat behelsde die militaire revolutie nu eigenlijk? Naast de introductie van buskruit, de bewapening van het voetvolk met vuurwapens (in plaats van zwaarden en spiesen) en de opkomst van de artillerie, ontstond een nieuw systeem van fortificatie. Deze technologische innovaties legden de basis voor nieuwe tactieken en strategieën. In de zeeoorlogvoering maakte het entergevecht plaats voor artillerieduels tussen op linie varende, gespecialiseerde oorlogsschepen. Behalve met een schaalvergroting in de omvang van legers en vloten gingen de vernieuwingen ook gepaard met nieuwe, bureaucratische vormen van organisatie, bestuur en financiering van de krijgsmacht, met de professionalisering van het officiersberoep en met de verwetenschappelijking van het krijgsbedrijf, om slechts de voornaamste trends te noemen. Tegelijkertijd groeiden het politiek-bestuurlijke organisatievermogen en de fiscale effectiviteit van overheden. Vorsten en staten konden daardoor met hun militaire macht steeds grotere effecten bereiken, culminerend in de verovering van de wereld.

'DE NEGENTIENDE- EN TWINTIGSTE-EEUWSE WESTERSE DOMINANTIE WAS EEN INTERMEZZO IN HET TIJDPERK VAN AZIË.'

Iedereen met historische belangstelling zal in dit beeld van ons verleden wel iets herkennen. Het behoort, zoals Black het uitdrukt, tot de gangbare *narrative* van het ontstaan van de moderne wereld. Black heeft een actief aandeel gehad in het debat over de militaire revolutie. Hij is er ook wijzer van geworden. In zijn recente werk bewaart hij een gepaste afstand tot het concept van de westerse militaire dominantie. Volgens hem wriingt de schoen namelijk bij de koppeling tussen de westerse militaire revolutie en de westerse superioriteit tegenover de rest van de wereld. Daardoor is de militaire geschiedschrijving zo eurocentrisch gebleven. En dat heeft ertoe geleid, zo betoogt Black in *Rethinking Military History*, dat de militaire geschiedenis van Zuid-Amerika, Afrika, het Indische subcontinent, het Euraziatische steppegebied, China en Japan pas in de westerse *narrative* verschijnt vanaf het moment dat deze gebieden in aanraking komen met de legers en vloten van het Westen. De militaire prestaties van hun niet-Europese tegenvoeters worden afgemeten aan het uiteindelijke onvermogen weerstand te bieden aan de westerse militaire superioriteit.

Black stelt hiertegenover dat dit overwicht maar kort heeft bestaan – slechts vanaf het moderne imperialisme van de late negentiende eeuw tot het tijdperk van de wereldoorlogen. In de vroegmoderne tijd waren westerse legers niet superieur aan bijvoorbeeld die van de vorsten in India. Daar beperkte de westerse aanwezigheid zich tot vestigingen aan de kust. Bovendien waren de westerlingen lang niet altijd sterker; successen en tegenslagen, expansie en verlies wisselden elkaar af. De oorlogvoering van

de Indiase vorsten richtte zich dan ook niet primair op het weerstaan van een veronderstelde westerse dominantie, maar op onderlinge machtsstrijd en op conflicten met Afghanistan en Perzië. Deze grote en belangrijke oorlogen komen in de huidige westerse geschiedschrijving echter niet aan bod, omdat ze losstaan van de westerse expansie. Op grond van deze overwegingen, die ook gelden voor bijvoorbeeld China en Japan, concludeert Black dat de huidige westerse militaire geschiedschrijving een misleidende projectie is van de laat-negentiende-eeuwse westerse militaire superioriteit op de gehele voorgaande periode.

Black heeft verschillende overzichtswerken gepubliceerd waarin hij voordoet hoe het vak dan wél moet worden uitgeoefend. De militaire geschiedenis van landen als India, China en Japan behandelt hij vanuit hun eigen perspectief, naast en afgescheiden van de militaire geschiedenis van het Westen. Dat geeft hem de gelegenheid de door deze culturen voortgebrachte militaire revoluties en andere militaire innovaties voor het voetlicht te brengen. De westerse militaire revolutie blijkt dan minder uniek dan veelal aangenomen. Maar Black gebruikt de vergelijking tussen westerse en niet-westerse oorlogvoering vooral om een beter analytisch begrip te krijgen van werkelijke bronnen van militaire macht.

Het debat over de westerse militaire revolutie heeft altijd de meeste waarde toegekend aan fysieke factoren: de invloed van wapentechnologie, vestingbouw, de omvang en de kosten van de strijdkrachten – zeg maar de factoren die in een getal zijn uit te drukken en waarmee valt te rekenen. Een vergelijking met niet-westerse militaire revoluties, zo betoogt Black, leert echter dat dezelfde militaire technologie op uiteenlopende plaatsen in de wereld verschillende betekenissen en uitwerkingen kreeg, die afweken van die in het Westen. Niet fysieke, maar culturele factoren waren daarvoor verantwoordelijk, zoals opvattingen over macht en geweld, de taak van de strijdkrachten, de heersende leiderschapstijlen en strategische cultuur, algemeen geaccepteerde militaire waarden als eer en glorie, en militaire deugden als trouw en zelfopoffering. Met dit standpunt sluit Black zich aan bij de recentste vernieuwing die de militaire geschiedbeoefening doormaakt, de culturele benadering van het militaire verleden.

‘DE RATIONELE KANT VAN OORLOG IS TE VERGELIJKEN MET SCHAKEN, DE IRRATIONELE HEEFT MEER WEG VAN POKEREN, MET ALLE VERRASSINGEN VAN DIEN.’

En nu is er dan *Great Powers and the Quest for Hegemony*. Het boek wil opnieuw een debat openen, dit keer over de manier waarop grote mogendheden ontstaan, tot bloei komen en ondergaan. Maar wisten we dat dan nog niet? In 1987 verscheen over hetzelfde vraagstuk immers van Paul Kennedy *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. Blacks bedoeling is weinig minder dan dit ‘masterpiece’ aan een revisie te onderwerpen. Dat gebeurt weliswaar tactvol, maar daarom niet minder hardhandig.

Kennedy’s betoog berust op het uitgangspunt dat er een rechtstreeks verband bestaat tussen de industriële, commerciële en financiële kracht van een mogendheid en haar politiek-militaire macht. De economie betaalt immers de militaire macht. Het probleem is echter dat de economische en de militaire macht niet steeds in dezelfde fase verkeren. Een staat zal eerst economisch tot bloei komen; de verworven rijkdom zal aanvankelijk dienen om te investeren in verdere economische groei. Op een gegeven ogenblik zal de overheid erin slagen een deel van de rijkdom af te tappen en te gebruiken voor de opbouw van een sterke krijgsmacht. Daarmee kan die staat de internationale arena betreden. Aanvankelijk draagt elke verovering bij aan de verdere groei van zowel de militaire als de economische machtspositie.

Maar dit effect slaat op den duur om in zijn tegendeel. Naarmate een grote mogendheid machtiger wordt, daalt haar keuzevrijheid om zich al dan niet in een conflict te mengen. Overal heeft zij grotere en kleinere belangen te verdedigen en met elk conflict moet zij zich bemoeien, op straffe van verlies van haar dominantie. Op den duur leidt dit ertoe dat de mogendheid meer militaire verplichtingen op zich neemt dan haar economische en financiële middelen toelaten. Uit deze *imperial overreach* volgt onvermijdelijk *imperial overstretch* en daarmee bewerkstelligt de grote mogendheid haar eigen ondergang. Dit is de wet van de *Rise and Fall of the Great Powers*.

Kennedy werkt deze theorie op een indrukwekkende manier empirisch uit met deelstudies over de grote rijken van de westerse wereld sinds het einde van de middeleeuwen. Hij maakt daarbij dankbaar gebruik van de inzichten die het debat over de militaire revolutie van de vroegmoderne tijd heeft opgeleverd.

Black geeft van zijn kant weliswaar grif toe dat militaire macht door de economische basis betaald moet worden, maar voor het overige wijst hij Kennedy’s theorie van de hand met dezelfde argumenten als hij eerder hanteerde tegen de westerse dominantie. Kennedy’s theorie is volgens Black zowel te simplistisch-mechanistisch als te materialistisch. Zij gaat namelijk uit van een op logica berustend, rechtlijnig monocausaal verband, terwijl historische processen complex, chaotisch, grillig en uiterst dynamisch zijn. Doordat Kennedy de ingewikkelde historische realiteit terugbrengt tot de vraag naar de betaalbaarheid van de militaire macht, lijdt zijn theorie aan reductionisme en determinisme. Hij doet daarmee geen recht aan de historische figuren in kwestie omdat zij, evenmin als huidige leiders, geen hulpmiddelen hadden om voor zichzelf het punt van dreigende *overreach* te onderkennen. Zij zouden die middelen overigens ook niet hebben gewild, meent Black, omdat het in de wereld van de militaire macht nu juist niet gaat om de vraag van de betaalbaarheid, maar om andere drijvende krachten.

Kennedy biedt dus een theorie die achteraf de ondergang van een grote mogendheid lijkt te verklaren, maar die geen inzicht oplevert in de werkelijke beweegredenen en opties van de betreffende leiders. En daarom gaat er, anders dan Kennedy meent, bij het nemen van concrete beslissingen geen voorspellende kracht van uit, hooguit op de lange termijn. Maar wat schieten leiders daarmee op? 'In the long run we're all dead', zou de Britse econoom John Maynard Keynes snedig hebben gereageerd.

Kennedy's theorie is daarom een nieuw voorbeeld van een projectie op het verleden, in dit geval de slotfase van de Koude Oorlog, de toestand in de wereld waarin *The Rise and Fall of the Great Powers* verscheen. De Sovjeteconomie en de politiek-militaire macht van de Sovjet-Unie zijn immers bezweken onder de technologiewedloop met de Verenigde Staten, gesymboliseerd door het Strategic Defense Initiative (SDI)-programma van Ronald Reagan. Het tot een algemene theorie verheffen van deze tijd- en plaatsgebonden causaliteit van het heden is een anachronisme, een vorm van 'presentism' zoals Black het uitdrukt.

'NAARMATE EEN GROTE MOGENDHEID MACTIGER WORDT, DAALT HAAR
KEUZEVRIJHEID OM ZICH AL DAN NIET IN EEN CONFLICT TE MENGEN.'

Dergelijke kritiek is niet mals. Maar wat stelt Black ertegenover? Net als Kennedy leidt hij zijn theorie over de opkomst en ondergang van grote mogendheden af van empirisch onderzoek naar het lot van een groot aantal rijken uit het verleden. In lijn met opvattingen die hij in *Rethinking Military History* ten beste gaf, kijkt hij daarbij tevens naar niet-Europese rijken, zoals het Ottomaanse Rijk, het Indiase Moghul Rijk, Japan, het Chinese Keizerrijk en het Perzische Rijk. Zo kan hij laten zien dat expansie en imperialisme niet per se, zoals in het Europese geval, maritiem van karakter zijn, maar bijvoorbeeld ook continentaal of territoriaal kunnen zijn.

En opnieuw kiest Black voor de culturele benadering. De harde kern van de machtspositie van grote mogendheden is weliswaar hun economische kracht en militaire vermogen. Maar het zou onjuist zijn te menen dat hun macht vanzelfsprekend daaruit voortvloeit. Zoals het eveneens onjuist zou zijn hun ondergang uitsluitend toe te schrijven aan de erosie van deze harde kern. Macht voedt zich ook aan andere, niet-fysieke bronnen. Zij is tevens een kwestie van perceptie, van het geloof in eigen kracht en van de acceptatie van die kracht door anderen. Macht gaat pas verloren wanneer de eigen mentale kracht breekt of wanneer de bereidheid bij anderen om die te erkennen, ophoudt. Omdat macht berust op de wil die uit te oefenen, kunnen leiders van grote mogendheden ook bewust aansturen op machtsbehoud en zelfbeperking. Zij zijn geen willoos voorwerp van Kennedy's mechanisme van opkomst en ondergang.

Leiderschap heeft verder, zoals Black uiteenzet, een morele component. Het moet immers berusten op legitimiteit (en dan niet alleen in juridische zin) en vertrouwen. Leiderschap is effectiever en duurzamer als het berust op de vrijwillige samenwerking met degenen die het ondergaan, zelfs als zij zich daarbij laten leiden door eigenbelang of opportunisme. Dit geldt zowel voor het leiderschap van staten in het algemeen als voor de persoon van de leider. Deze vaststelling brengt Black bij het belang van de publieke opinie en de steun van de onderworpen politiek-maatschappelijke elite. Deze elementen vormen samen het cement dat coalities bijeenhoudt en dat de relaties tussen grote mogendheden en hun satellietstaten bestendigt. Ook in het verleden vormden factoren als instemming en samenwerking de basis van de machtsuitoefening door de kleine blanke overheden, legers en vloten over hun veel talrijkere koloniale onderdanen. Het grote koloniale rijk in Indië van de kleine Europese mogendheid Nederland is daarvan een mooi voorbeeld.

Kortom, de macht van de grote mogendheden heeft een samengesteld karakter. Zij berust niet alleen op een fysieke, materiële basis, maar ook op een culturele. Zo biedt de combinatie van de theorie van Kennedy met die van Black een completer inzicht in de dynamiek van de vroegere en huidige internationale machtsverhoudingen.

'MACHT IS DEELS EEN KWESTIE VAN PERCEPTIE, VAN HET GELOOF IN EIGEN
KRACHT EN VAN DE ACCEPTATIE VAN DIE KRACHT DOOR ANDEREN.'

Een plek waar beide theorieën bij uitstek samenkomen, is de oorlog. De Pruisische generaal Carl von Clausewitz stelde al in *Vom Kriege* (1832) dat oorlog dezelfde functie heeft in de politiek als de handel op de beurs voor de koopman: het is de transactie die de waarde bepaalt. Over de rangorde van mogendheden valt veel te speculeren, oorlog wijst pas uit wie echt de sterkste is. Er schuilt wel een addertje onder het gras. Oorlogen blijken niet alleen een oplossing - om een conflict in het eigen voordeel te beslechten - maar ook een probleem, omdat zij niet zelden leiden tot onbedoelde en onvoorzien gevolgen. Elke oorlog heeft zijn eigen aard en unieke, onvoorspelbare verloop. Dat is de aard van het beest. Oorlog is, wist Von Clausewitz, een duel, een worsteling waarop geen van de partijen volledig greep heeft, maar waarvan de sterke én de zwakke partij samen het verloop en de uitkomst vormgeven, in hun onderlinge dynamiek van zet en tegenzet. Dat geldt des te meer omdat oorlog ook een mentaal gevecht is: bluff, misleiding, intimidatie, perceptie en allerhande emoties bepalen de uitkomst net zo goed als de aantallen tanks, vliegtuigen en kernkoppen of de hoogte van de defensiebegroting. Oorlog heeft dan ook twee kanten. De rationele kant is te vergelijken met schaken, de irrationele heeft meer weg van pokeren, met alle verrassingen van dien.

Kennedy maakte zich in de jaren tachtig zorgen over een toekomstig Amerikaans machtsverval. De vernederende nasleep van de Vietnamoorlog, waaraan de Verenigde Staten zo zelfverzekerd waren begonnen, was daarvoor de aanleiding. Black deelt die zorg, nu vanwege de oorlog in Irak. Intussen dienen de nieuwe supermachten zich aan: China en India. Zij beperken zich nu nog tot de economische penetratie van Afrika en andere grondstoffenrijke regio's. Beide landen moderniseren en vergroten hun strijdkrachten, maar gebruiken deze niet voor de verovering van andere gebieden. Ze hebben, zo beklemtoont Black, eerder een militair-strategische cultuur van continentale dan van maritieme, intercontinentale expansie. Bovendien zijn ze defensief ingesteld en richten ze zich op regionale belangen en de interne stabiliteit van het eigen land. Een interessante vraag is of dat in de huidige tijd van mondialisering zo zal blijven. De economische groei van beide landen is afhankelijk van overzeese communicatielijnen, die hen kunnen dwingen tot militaire interventies.

'DE MACHT VAN DE GROTE MOGENDHEDEN BERUST NIET ALLEEN OP EEN FYSIEKE, MATERIËLE BASIS, MAAR OOK OP EEN CULTURELE.'

De uit Singapore afkomstige oud-diplomaat, filosoof en historicus Kishore Mahbubani doet al jaren zijn best het Westen ervan te doordringen dat andere tijden zijn aangebroken. In *The New Asian Hemisphere. The Irresistible Shift of Power to the East* betoogt hij dat de economische verhoudingen weer zijn zoals tweehonderd jaar geleden, toen de economie van Azië die van het Westen oversteeg. De negentiende- en twintigste-eeuwse westerse dominantie blijkt een intermezzo te zijn geweest in het tijdperk van Azië. Geruststellend is dat Azië er slechts naar streeft het Westen te evenaren, niet te domineren, en nog minder de hele wereld naar zijn model te herscheppen, zoals eerst Europa en daarna de Verenigde Staten hebben gedaan. Maar daar staat tegenover dat het Westen weigert zijn machtspositie in instellingen als de VN-Veiligheidsraad, de Wereldbank, het IMF en de G7 te verminderen, ten gunste van China en India. Zo blijven deze instituties de machtsverhoudingen van het einde van de Tweede Wereldoorlog weerspiegelen, een tijd die definitief voorbij is.

Mahbubani laat in het midden of deze scheefgroei de oorlogskansen vergroot. Maar waarom zouden we dat moeten uitsluiten? Ook zonder dat China of India daarop aansturen, kunnen conflicten over de toegang tot grondstoffen tot wapengekletter leiden, en het is de vraag of het Westen dan afzijdig kan blijven. De Verenigde Staten zijn momenteel de enige mogendheid die hun conventionele militaire macht wereldwijd kunnen laten gelden. Maar zal die positie duurzaam blijken? Van Kennedy weten we hoe militaire macht zichzelf uitput, van Black dat een hegemonie ook op andere wijzen verloren kan gaan. Von Clausewitz doorzag al de paradoxale dynamiek die eigen is aan de uitoefening van militair geweld. Mahbubani ziet het Westen in de nabije toekomst niet ten ondergaan, maar verbaast zich wel over de defensieve, in zichzelf gekeerde krampachtigheid waarmee de westerse politieke en intellectuele elites reageren op de opkomst van Azië. Zijn boek is een appel aan het Westen om terug te keren naar zijn eigen wortels: zijn creativiteit, vitaliteit en aanpassingsvermogen. En daarmee is juist Mahbubani, de niet-westerling, de grootste optimist van de vier. Dat geeft te denken.

Herman Amersfoort is hoogleraar militaire geschiedenis aan de Nederlandse Defensie Academie te Breda en aan de Universiteit van Amsterdam.

Besproken boeken:

GREAT POWERS AND THE QUEST FOR HEGEMONY. THE WORLD ORDER SINCE 1500
door **Jeremy Black**
Routledge, Londen/New York 2008.
288 pag., € 20,99

RETHINKING MILITARY HISTORY
door **Jeremy Black**
Routledge, Londen/New York 2004.
256 pag., € 25,00

Literatuur:

- Jeremy Black. *War and the World. Military Power and the Fate of Continents*. Yale University Press. Yale 2000.
- Paul Kennedy. *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. Unwin Hyman. Londen 1987.
- Kishore Mahbubani. *The New Asian Hemisphere. The Irresistible Shift of Power to the East*. Public Affairs Books. New York 2008.
- Olaf van Nimwegen. 'Deser landen crijchsvolck'. *Het Staatse leger en de militaire revoluties 1588-1688*. Uitgeverij Bert Bakker. Amsterdam 2006.